

El *Portal* que obre el llibre (p. 5-6), signat pels editors (adscrius a la Universitat Jaume I), assenyala el propòsit inicial de «visualitzar una “fotografia” (a 2005) [any de l'edició] de l'estat de les llengües minoritzades en [el] context europeu [...] llengües sense estat d'Europa» (p. 5); propòsit que comença a concretar-se amb aquesta primera entrega (així s'explica el número I entre parèntesis del títol) consagrada a catorze llengües romàniques, a més de llur llengua mare, el llatí. Als quinze capítols corresponents, cal sumar-ne un que els precedeix, tot establint un marc general sobre minories lingüístiques i llengües minoritàries a Europa. Tot plegat, setze articles originalment escrits en vuit llengües (alemany, castellà, occità, gallec, francès, català, portuguès i italià). Com que tota l'obra es presenta en català,¹ i la majoria dels textos responen a originals d'alguna d'aquestes altres set llengües (concretament catorze articles; i en català, només dues contribucions),² ha calgut recórrer a bastament a la traducció, que és precisament una de les raons fonamentals del monogràfic de la revista:

Amb aquest Anuari de 2005 (el número XVI), just deu anys després del primer volum que iniciava el camí dels monogràfics, s'enceta una nova etapa de col·laboració entre l'Agrupació Borrianenca de Cultura i la Universitat Jaume I, ja que el conveni entre ambdues institucions s'enriqueix amb la participació del Departament de Traducció i Comunicació, que aporta, mitjançant el seu Pla Estratègic anual

1. Seguint pautes del subestàndard valencià: cfr. per exemple, *reserve*, i no *reservo* (p. 97, n. 1); *seua* (p. 68 i *passim*).

2. Es tracta dels articles numerats al sumari amb el 6 (sobre el català) i el 9 (sobre el judeoespanyol), tal com s'indica en la primera nota de cada article. Els altres catorze especifiquen de manera sistemàtica la llengua d'origen també en una primera nota.

[...] els traductors [...] estudiants i llicenciats de la titulació de Traducció i Interpretació [amb traduccions] supervisades per professorat competent. (p. 6)

Llàstima que alguns casos de traducció no estiguin a l'altura d'aquestes bones intencions. En faré una tria: «que l'aragonès constituísca una excepció entre els romànics» verteix al català uns «romances» de l'original en castellà (p. 38, n. 10) que haurien hagut d'esdevenir *romanços*; a més, dins aquest article sobre l'aragonès (p. 35-43) els topònims *Benasque*, *Gistaín*, *Puebla de Roda*, *Valle de Aragón*, *Valle de Tena* i *La Litera* es deixen sense adaptar a les corresponents versions catalanes. Un altre cas és el dels monològistes que «gosaren de gran popularitat al llarg del segle xx» (p. 152), frase en què s'intueix el castellà *gozaron de gran popularidad*. O d'un cert «escriptor que va gosar de notable fama» (p. 156) [sens dubte *gozó* a l'original]. O la citació dels «famosos *Saggi Ladini*», traduïts a la p. 126 i a la nota 3 de la p. 210 com «Savis ladins», en comptes de l'adequat «Assajos ladins» (és clar que, per traduir qüestions de lingüística romànica, se n'ha de saber també, d'aquesta matèria). Colpeix igualment l'ús italianitzant d'*escolàstic* ('escolar' i no referit a la filosofia 'escolàstica') en al·lusió a l'anomenada «escola paritària» de l'Alto Adige (p. 217). A l'article sobre el francoprovençal, amb un títol que conté el compost *gal·loromànic* (p. 173), la pàgina 175 comença esmentant correctament aquest terme, però segueix de manera erràtica amb referències als compostos *italoromà*, *iberoromà* i *gal·loromà*. Com que el text original és en francès, hom s'imagina els corresponents *italoroman*, *iberoroman* i *gal·loroman*; amb l'element *roman* ('romànic'), que no és el mateix que *romain* ('romà'), com sap tothom.

Val a dir que aquest ressenyador tampoc no veu clar per què en la majoria de casos es tradueixen també al català (sense cap mena d'indicació) les citacions dels originals,³ la llengua (original) dels quals s'hauria de respectar: tal com al passatge tret del *DCECH* (IV, 418a13-19) en què *los romances* de la p. 38 (n. 10) esdevenen *els romànics* (vegeu el paràgraf precedent); o probablement en la citació atribuïda a Frago (1989: 109) [p. 36], que no sabrem identificar perquè la *Bibliografia* d'aquest article acaba abruptament a l'altura de Coseriu (1981), sense continuïtat en la pàgina següent (44: en blanc), segurament per error en la confecció, no gaire afortunada, de l'article, de la qual s'ha de considerar absolutament aliena l'autora del text original, Rosa Maria Castañer Martín.

Llàstima que aquest ressenyador s'hagi vist obligat a fer aquestes precisions sobre aspectes formals i de la traducció quan li hauria plagut tractar directament dels continguts de l'obra, d'una estructura miscel·lània ben diversa, amb estils, continguts i estratègies discursives d'allò més variat.

Si bé tots els autors han tingut unes pautes comunes, els hem donat l'oportunitat de presentar allò que més els preocupa de la llengua minoritzada que han abordat, la qual cosa ens ofereix la possibilitat d'observar diverses focalitzacions sobre un mateix tema general, tot aconseguint que la lectura esdevingui plural i crítica. (p. 6)

Un bon exemple d'aquesta pluralitat d'enfocaments es trobaria en el tractament de l'aragonès i de l'asturià, dues llengües iberoromàniques que presenten (a parer meu, és clar) interessants paral·lelismes, però els respectius articles no són gens similars: sintètic, divulgatiu i clarament distanciat del procés de normativització de l'aragonès, el de la professora Castañer (p. 35-43);⁴ centrat en la (segons l'autor, malaurada) història de la literatura asturiana, l'altre (p. 149-160). Vet aquí, però, que per una raó o una altra no es fan pràcticament ressò dels processos de recuperació, relativament paral·lels, de l'aragonès i l'asturià: aquell tan sols és mencionat de passada (vegeu la nota 4); aquest altre, ni això.

3. Però no sempre. En ocasions trobem alguna citació sense traduir: així, l'atribuïda a Menéndez Pidal (1962: 30) a la p. 87 (n. 17).

4. «Des de fa més de 30 anys, diferents associacions —especialment el Consello d'a Fabla Aragonesa— s'han distingit per l'afany de recuperació de l'aragonès i per la creació i difusió d'un model normalitzat [...]» (p. 35); i remet a la nota 3: «[...] Ha comptat amb un clar rebuig per part de prestigiosos investigadors de la filologia aragonesa [entre d'altres:] Buesa (1980), Alvar (1986) o Monge (1988)».

Hi ha articles breus i de caire assagístic (per exemple, el de l'occità: p. 29-33). N'hi ha de prou més extensos i de més àmplia informació, com els dedicats al mirandès (p. 81-95) i al judeoespanyol (p. 97-123; de fet, el més llarg), que inclouen descripcions de caire foneticohistòric i morfosintàctic. Hi ha també enfocaments més innovadors, com ara l'apartat sobre la presència del català a Internet (p. 57-64).

El criteri adoptat pels editors per a l'ordenació dels setze articles és alfabètic (p. 5), en relació al cognom dels autors (el primer, en el cas de persones amb dos cognoms). Al *Sumari* (p. 3) que precedeix l'esmentat *Portal*, hi trobem els setze articles numerats correlativament, però sense numerar al llarg del text. L'atzar alfabètic haurà determinat, doncs, que els dos primers articles siguin els d'Arntz (1) i Bermúdez (2), sobre el context europeu i el llatí respectivament; fet que afavoreix un inici temàtic ajustat a una certa lògica. No és el cas, però, dels catorze restants, que no presenten una successió ni temàtica ni geogrficoadministrativa. Això propicia, per exemple, que l'aragonès i l'asturià es trobin a més d'un centenar de pàgines de distància; mentre que el català apareix entre el picard i el gal·lec. Només l'article (núm. 7) corresponent a aquesta darrera llengua sembla fora de lloc en l'ordenació alfabètica per autors. Potser perquè ha pres la segona part del prenom de Xosé-Henrique Costas, i no el seu cognom, com a referència, entre els de Guzmán (sobre el català) i Martins (sobre el mirandès)? Potser ja serà hora de fer la relació completa dels setze articles, amb títols, autors (acompanyats per l'entitat a què figuren adscrits),⁵ a més de qualche comentari particular i citacions selectes.

1. *Minories i llengües minoritàries a l'Europa plurilingüe* (Reiner Arntz, Universitat de Hildesheim) [p. 7-14]; que destaca *El Tirol del Sud com a model* (epígraf de la p. 11), lloc on «els alemanys i els ladins són avui dia les minories millor protegides d'Europa» (p. 12) [vegeu l'article 16 sobre el ladí], i compara les situacions de l'est amb l'oest d'Europa, contraposant el cas sudtirolès (oest) amb el letó (est), amb un canvi pendular en favor d'aquesta llengua i en detriment del rus. En aquest sentit, «la situació de Letònia és del tot inacceptable», segons l'autor (p. 14).

2. *La llengua llatina ahir i avui* (Jesús Bermúdez Ramiro, Universitat Jaume I) [p. 15-28]. Molt complet repàs a una llengua que, atenent-se al subtítol del llibre, hom no esperaria trobar-hi tractada, car és evident que no és romànica, sinó la matriu de la Romània. Sigui com sigui, resulta instructiu el recorregut tan documentat de l'autor des del món indoeuropeu, passant pel llatí clàssic i vulgar, i per la llengua latent de manera secular a Europa (Església, universitats, món científic), fins arribar a la seva presència actual a Internet.

3. *La llengua occitana com a paradoxa de la història* (Joan-Yves Casanòva, Universitat de Pau i de les Comarques de l'Ador) [p. 29-33]. Paradoxa per tal com «aquesta llengua hauria d'haver entrat a l'infern de les llengües mortes i desaparegudes» (p. 29) seguint la deriva francesitzant de França, i tot i així es resisteix a morir. El ressenyador té la impressió que l'autor s'ho mira de França estant (o de l'Occitània «francesa», si ho preferiu); hi troba a faltar si més no una menció a l'occità i l'Occitània «extérieurs»: la Vall d'Aran i les valls del Piemont.

4. *L'aragonès: perspectives de cooficialitat i de model unitari* (Rosa María Castañer Martín, Universitat de Saragossa) [p. 35-43]. Vegeu les meves consideracions en paràgrafs anteriors i la comparació amb l'article dedicat a l'asturià (núm. 12).

5. *El picard, llengua d'oïl* (Jean-Michel Eloy, Universitat de Picardia Jules Verne / Laboratori d'Estudis Sociolingüístics sobre Contacte de Llengües i Política Lingüística (LESCLaP) / Centre d'Estudis Picards) [p. 45-51]. Sintètic i complet. Dins l'àmbit d'oïl, aquesta varietat es troba ben a prop del centre capitalí des d'on s'ha irradiat l'ona expansiva del francès. «L'escassa rellevància del picard és proporcional al nivell de reivindicació» (p. 50), en paraules de l'autor, que conclou amb la consideració d'aquest romanç com una «llengua en perill» (p. 51).

6. *La llengua catalana en el marc de les llengües minoritzades europees* (Josep R. Guzman, Universitat Jaume I) [53-66]. Avalua la vitalitat del català en els diferents territoris administratius,

5. La condició d'*escriptor*, en el cas de l'autor de la contribució asturiana (*vid. infra*).

en els quatre estats que són Andorra, França, Itàlia i Espanya.⁶ Destaca la notable presència de la llengua a Internet (*vid. supra*).

7. *El gallec, llengua majoritària, però minoritzada* (Xosé-Henrique Costas González, Universitat de Vigo) [p. 67-79]. «El gallec és la varietat lingüística iberoromànica nascuda de l'evolució del llatí vulgar al quadrant nord-occidental peninsular» (p. 67).⁷ Així comença l'article, i així continua: «Actualment 2.400.000 [de] persones parlen habitualment gallec a la nacionalitat històrica de Galícia, a l'occident d'Astúries (entre els rius Eo i Navia), a l'occident del Bierzo lleonès i al nord-occident de Zamora, és a dir, en aquells llocs on es va constituir la llengua gallega. A tres poblacions nord-occidentals de Càceres encara es conserva una varietat arcaica del gallec, parlat per 5.000 persones, a causa de les repoblacions amb colons gallecs durant els segles XII i XIII. És una varietat de l'alguerès gallec [...]». Dos comentaris al respecte: (1) l'apriorisme consistent a creure que és «gallec de Càceres» el que es parla a l'enclavament extremeny de San Martín de Trevejo, Eljas i Valverde del Fresno (a tocar de Portugal i Salamanca) ja fa anys que s'ha instal·lat amb fermesa a Galícia, però per la mateixa raó històrica aquest ressenyador entén que s'hauria de considerar «gallec» també el portuguès peninsular (reintegracionisme a la inversa, podríem dir-ne); d'altra banda, (2) «varietat de l'alguerès gallec» és una equívoca formulació que deixarà perplex a més d'un, i que rau en l'equiparació (al meu entendre, inapropiada) de l'enclavament català de l'Alguer amb aquell altre de Càceres. *O noso Alghero lingüístico*, s'ha escrit en alguna ocasió. La mirada autonomista envers el gallec (*isolacionista*, segons una altra mirada), que veu gallec i portuguès com a entitats diferents, tot i creure en un gallec d'Extremadura, es percep clarament en el text de Costas: «[...] encara existeixen petits grups partidaris d'un apropament, o fins i tot una integració al portuguès europeu, que rebutgen aquest acord [normatiu de 2002 entre els partidaris d'un estàndard independent per al gallec] i continuen la seua croada particular» (p. 68). És de preveure que continuaran existint.

8. *El mirandès front al portuguès i el castellà. Elements per a una breu caracterització lingüística i sociolingüística d'una llengua minoritària* (Cristina Martins, Universitat de Coimbra) [p. 81-95]. Títol amb un *front* prepositiu que jo reemplaçaria per la locució *enfrent de*, tal com he eliminat la *c* sobrant de *lingüística* [sic]; qüestions formals que no són responsabilitat de l'autora. Com tampoc l'ús de *neo-llatí* (per *neollatí*: p. 81); l'absència de l'article inicial del títol [*El*] a l'encapçalament de les pàgines senars de l'article; i no poques anomalies més: *longivitat* per *longevitat* (p. 83), *occorre* per *ocorre* (p. 87, n. 19); *De entre* (p. 89, n. 22); *CARBALHO, J.G. HERCULANO de*, per *CARVALHO* (p. 94, a la *Bibliografia*). Ens quedarem sense saber quina versió original ha induït la *manutenció* [pel *manteniment*] dels diftongs decreixents del mirandès (p. 87, n. 17), o si ja venia de primera mà la *palat[al]ització* [de la] *lateral inicial llatina* (un fenomen compartit amb l'aragonès) [p. 88, n. 20]. Amb l'aragonès o més aviat amb el català? Són unes quantes ombres que perjudiquen un article de gran valor informatiu (com s'ha dit més amunt) sobre aquesta cruïlla iberoromànica entre estats (Portugal/Espanya) i dominis lingüístics (asturleonès, portuguès, castellà), a l'amor del Douro/Duero.

9. *El judeoespanyol: concepte i orígens, història, situació actual* (Rubén J. Montanyés Gómez, Universitat Jaume I) [p. 97-123]. Article no menys valuós que l'anterior. Ara bé, resulta opinable la condició de «llengua» del judeoespanyol, més aviat un dialecte històric de la llengua espanyola. En qualsevol cas, queda palesa la implicació sentimental de l'autor (*Remembrança personal prescindible, amb algun aclariment*: primer epígraf, p. 97), que ens ofereix història, caracterització (algun follet ha alterat símbols fonètics als quadres de la p. 106; com sol passar en les millors famílies) i altres aspectes, com ara els suggerits per l'epígraf 4. *Ús social i situació: desaparició quasi absoluta del judeoespanyol* (p. 107).

10. *El friülès al llarg del temps* (Rienzo Pellegrini, Universitat de Trieste) [p. 125-136].

6. Caldrà esmenar l'ordenació sintàctica d'*Acadèmia de la Llengua Valenciana* al text (p. 55) per la correcta d'*Acadèmia Valenciana de la Llengua*, tal com figura a la relació alfabètica de la *Bibliografia* (p. 65), de significació ben diferent.

7. Potser sobra *lingüística*, per ser un concepte redundant, ja contingut en *varietat iberoromànica*.

Friülès que esdevé *friülés* a l'encapçalament de les pàgines senars de l'article. Llengua que és objecte d'atenció als *Saggi ladini* (ja esmentats) del savi Ascoli. Sorpren a la *Bibliografia* (p. 136) la data de 1987 per al *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (amb indicació de les pàgines, 563-645, però no del volum), quan resulta que els diversos volums d'aquesta obra enciclopèdica es van publicar entre 1988 i 2005. En realitat, es tracta del bloc dedicat al friülès al volum III (1989). A la pàgina següent, en referència al mateix *LRL*, s'hi llegeix *Lexikon Romanistischen Linguistik* (1988) [sic], ja en l'article dedicat al cors.

11. *El cors, una llengua desconeguda* (Béatrice Rodat, Universitat Jaume I) [p. 137-148]. Article que planteja el delicat punt de la vinculació (filiació o no) d'aquesta varietat al toscà al llarg de la història, ofereix una caracterització bàsica, retrata la situació actual (influència de la llengua-sostre francesa, ensenyament, llengua polinòmica) i mira al futur preveient «la progressiva desaparició de la reproducció lingüística intergeneracional» (p. 147). Distreurà l'atenció del lector alguna altra anomalia formal: *italo-romànic*, per *italoromànic* (p. 137); *Chiorboli*, 1999 (p. 138) no té correlat a la *Bibliografia* (p. 148); *a través* [d]el *lent desenvolupament* (p. 139), etc.

12. *L'asturià. Petita història d'una literatura en desgràcia permanent* (Milio Rodríguez Cuetto, escriptor) [p. 149-160]. Vegeu les meves consideracions en paràgrafs anteriors i la comparació amb l'article dedicat a l'aragonès (núm. 4). Continuen les anomalies de diversa mena: de traducció (*gosaren*, va *gosar*: vid. supra), sintàctiques (*doncs* amb valor de conjunció causal: p. 150, 155), ortotipogràfiques (*Mª Josega Canellada*, per *Josefa*; *sayaguès*, curiós híbrid amb *y* grega i accentuació a la catalana: p. 151-152).

13. *El retoromànic a Suïssa. Una llengua minoritària en contacte* (Clau Sòler, Universitat de Ginebra/Coire) [p. 161-171]. Sintètic i precís. Ric d'informació sobre les principals varietats i la moderna constitució del *Rumantsch Grischun*, l'estàndard creat el 1982 (p. 170).

14. *El francoprovençal: tercer domini gal·loromànic entre la llengua d'oc i la llengua d'oïl* (Dominique Stich, Institut de la llengua francoprovençal de Savoia/Habère) [p. 173-191]. L'autor ha elaborat una proposta d'ortografia supradialectal estandarditzada, base de la seva tesi doctoral presentada l'any 2001 a la Sorbona (p. 176). Caracteritza aquesta varietat tripartida entre França, Itàlia i Suïssa, i confronta aquella ortografia amb grafies alternatives de les principals varietats geogràfiques. «El futur del francoprovençal és molt incert»: és la primera frase de la *Conclusió* (p. 189). I segueix: «Encara que es poden trobar alguns nuclis de resistència a Bresse i a Monts du Lyonnais (França) i a la Haute-Gruyère i Valais (Suïssa), les úniques regions on hi ha militants que volen introduir la seua llengua a l'escola són Savoia i la Vall d'Aosta [...] és cooficial a Itàlia, encara que solament a les valls piemonteses». El grau d'incertesa del futur varia, doncs, segons les parts del tripartit francoprovençal. N.B.: dues pàgines senceres de *Bibliografia* (p. 190-191); orienten molt la seva distribució per regions lingüístiques.

15. *Sa Limba sarda* (Giovanna Tonzanu, Escola Oficial d'Idiomes / Quart de Poblet) [p. 193-207]. L'únic títol no traduït, segurament perquè *La llengua sarda* hauria difuminat la bandera reivindicativa inherent a aquella designació en sard. Després del marc històric i una breu caracterització, la nova història a cavall de segles (xx i xxi): mesures tutelars, dificultats per a consensuar entre la gent sarda una norma unificada (*Limba Sarda Unificada*, LSU); reticències de sud envers centre-nord (*Lingua de mesania* [no *mesanía*, amb accent, com figura a la p. 197]); nova proposta (2005) amb el nom de *Sa limba sarda comune...* Militància de fora estant, a l'Institut de Filologia Romànica de la Universitat de Berlín; nombrosos llocs web. I no falta un dens apartat sobre aspectes morfològics, sintàctics i lèxics (p. 200-205), ni les (massa habituals al llibre) anomalies de forma: «*su puzzu* (il pozzo [el pou] it.)[,] que passa a *su buzzu*[,] o *sa gula* (la gola [la gola it.][,] que) es converteix en *sa ula*» [p. 202: restitueixo tres comes i un *que*]; *Romània* (p. 204), quan hauria de ser *Romania*, pels exemples de lèxic romanès afí al sard.

16. *El ladí* (Gerda Videsott, Universitat Lliure de Bolzano) [p. 209-220]. Curiosament, el títol més curt i senzill. Per qüestions merament alfabètiques li correspon a aquesta autora de cloure la relació de llengües romàniques minoritàries: amb una completa presentació sobre història, varie-

tats (profusa exemplificació: vegeu les sis versions de la *Faula del corb i la rabosa* en italià i cinc varietats ladines: p. 215) i la interessant tripartició jurídica i administrativa de les cinc valls principals, en un context multilingüe on confinen el món romànic i el germànic. Llàstima dels *Saggi* ['savis'] *ladins* (p. 210, n. 3), de l'ús *d'escolàstic per escolar* (p. 217), i d'alguna altra màcula.

Alegra la vista llegir el text *Em diuen omega (carta de comiat en quinze llengües romàniques)* [en són catorze; el llatí no n'és]: versió original catalana de Joan Verdegall i catorze versions més (llatina i romàniques), totes datades el 31 de desembre de 3005 [*sic*] (p. 221-223). «Escriu aquesta carta com a últim parlant de català [...]» (comença la versió catalana: p. 222). Inquieta pensar quantes llengües del món actual perviuran d'aquí a mil anys.

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona